

نگرشی نوین بر نهج البلاغه

بررسی و تحلیل بیانات و نوشته‌های امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) از طریق داده‌های آماری

تألیف:

محمدرضا جواهری حقیقی

میکائیل

سرشناسه	:	جواهری حقیقی، محمدرضا، ۱۳۴۴ -
عنوان قراردادی	:	نهج البلاغه فارسی - عربی برگزیده. شرح
عنوان و نام پدیدآور	:	نگرشی نوین بر نهج البلاغه : بررسی و تحلیل بیانات و نوشته‌های امیرالمؤمنین علی (ع) از طریق داده‌های آماری / محمدرضا جواهری حقیقی.
مشخصات نشر	:	تهران: میکایل، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	:	۱۸۴ ص: مصور، جدول، نمودار.
شابک	:	978-964-7066-41-9
وضعیت فهرست نویسی	:	فیا
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- خطبه‌ها
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- نامه‌ها
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- کلمات قصار
موضوع	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه -- خطبه‌ها -- نقد و تفسیر
شناسه افزوده	:	علی بن ابی طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. نهج البلاغه. برگزیده. شرح
رده بندی کنگره	:	غ ۱۳۹۳/۰۴۱ ۲۳۸۱ B7
رده بندی دیویی	:	۲۹۷/۹۵۱۵
شماره کتابشناسی ملی	:	۳۶۷۱۴۰۲

نگرشی نوین بر نهج البلاغه

بررسی و تحلیل بیانات و نوشته‌های امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) از طریق داده‌های آماری

محمد رضا جواهری حقیقی

ناشر: میکایل

چاپ: اول، ۱۳۹۴

شمارگان: ۵۰۰ نسخه

قیمت: ۹۰۰۰ تومان

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۷۰۶۶-۴۱-۹

تهران، بزرگراه وصال، مجیدیه شمالی، خیابان برادران محمودی شرقی، کوچه امید، پلاک ۱

www.ashja.com

تلفن: ۲۲۵۱۲۸۳۴ دورنگار: ۲۶۳۰۰۶۶۸

«فهرست مطالب»

۱	مقدمه
۷	فصل اول : بررسی های تحلیلی
۹	کلیات
۱۱	ادوار زندگی امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) در نهج البلاغه
۱۶	به رشته کشیدن پراکندگی ها
۲۰	چینش تاریخی خطبه ها
۲۳	چینش تاریخی نامه ها
۲۴	میزان آگاهی های ما از نهج البلاغه
۲۷	زمان و مکان در نهج البلاغه
۲۸	مظلومیت و تنهایی؛ تعداد
۳۱	تنهایی متبلور در نامه ها
۳۴	مظلومیت و تنهایی؛ حجم
۳۶	سال سی و نهم هجری، سال نجواهای شبانه در دل چاه
۳۹	دقایق بهره مندی از کلام امام (علیه السلام)
۴۱	بررسی های موضوعی
۴۱	الف - سیاست و اعتقادات در خطبه ها
۴۴	ب - سیاست و اخلاق در نامه ها
۴۵	ج - سیاست و اعتقادات در جملات قصار
۴۷	تحلیل موضوعی سال های دهم تا چهل هجری
۴۸	سیاست بر بنیان اخلاق و اعتقادات
۵۲	مخاطبین کلام امام (علیه السلام)
۵۶	مخاطبین خطبه ها در دو گروه عمده
۵۷	مخاطبین قلم امام (علیه السلام)
۶۰	مخاطبین نامه ها در دو گروه عمده
۶۲	مخاطبین؛ خودی یا بیگانه
۶۵	فصل دوم : بررسی های پیرامونی
۶۷	استنادها و اعلام در نهج البلاغه

۷۰	نسبت دانش و بینش در نهج البلاغه
۷۲	وسعت مفاهیم
۷۳	وحدت یا کثرت مفاهیم
۷۵	طیف متنوع اشخاص در نهج البلاغه
۷۷	اماکن تاریخ ساز در نهج البلاغه
۷۹	امام (علیه السلام) و فتنه های پی در پی
۸۲	امام (علیه السلام) و دغدغه ای به نام بنی امیه
۸۶	لشکریان و تاکتیک ها
۸۹	شهادت یاران و تنها ماندن میان گفتارها
۹۳	شرطه الخمیس: پیمانی بر بهشت
۹۶	امیرالمؤمنین (علیه السلام) خلیفه ای پیوسته در راه
۱۰۲	امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) و اعجاز در مدیریت بحران
۱۰۴	لحن خوش و کلام حکیمانه
۱۱۰	لحن و کلام امام (علیه السلام) آمیختگی لطیف اضداد
۱۱۶	ترین ها در نهج البلاغه
۱۱۹	فصل سوم: بررسیهای ساختاری
۱۲۱	بررسی های ساختاری در نهج البلاغه
۱۲۳	فراوانی اسناد و مدارک نهج البلاغه
۱۳۰	نگاهی کلی به اسناد و مدارک
۱۳۳	میانگین تعداد اسناد نهج البلاغه
۱۳۴	چند سندی های نهج البلاغه
۱۳۶	تقسیم بندی ده دهی اسناد و مدارک نهج البلاغه
۱۳۸	نویسندگان مدارک نهج البلاغه
۱۴۹	نگاهی کلی به مذهب نویسندگان
۱۵۱	نهج البلاغه؛ محصول توافقی ناتواسته بین شیعه و سنی
۱۵۳	فراوانی طرق روایی نهج البلاغه
۱۶۱	نگاهی کلی به طرق روایی
۱۶۴	میانگین طرق روایی نهج البلاغه
۱۶۶	چند طرقی ها و تعداد تکرار آن ها
۱۶۸	تقسیم بندی ده دهی طرق روایی نهج البلاغه
۱۷۱	فهرست منابع و مآخذ

مقدمه

نوشتن از امیرالمؤمنین علی (علیه السلام) و به تبع آن از نهج البلاغه که نازله وجودی آن حضرت محسوب می‌شود، بسیار مشکل بوده و به‌ویژه از ظرفیت و وسعت روحی و فکری حقیر خارج است. لذا گام نهادن در این عرصه، یکسره منوط به اذن و اجازه الهی و راهگشایی و راهنمایی حضرتش می‌باشد. آنچه مرقوم گردید نه ادعایی برای مطرح‌شدن، نه حلیتی برای جلب قلوب، نه دکانی برای فضل فروشی، نه بازاری برای عوام‌فریبی و نه نمایشی از عارف‌مسالکی است. بلکه حقیقتی نوشته بر اعصار است که حضرت حق به هر که بخواهد روزی بی‌حساب می‌بخشد و عزت فراوان می‌دهد و این خاندان کرم نیز، مطابق با همین سنت الهی و به اذن حق جل‌جلاله، یا عاشقان خود چنین می‌کنند. به تعبیر مولانا:

نفع‌های آمد شما را دید و رفست هر که را می‌خواست جان بخشید و رفت
نفع‌های دیگر رسد هشیار باش تا از این هم وانمانی خواجه طاش
در این هنگامه تنها هنر ما این است که خود را در مسیر این نسیم روح‌افزای الهی
قرار دهیم تا دستان را بگیرند و گام‌به‌گام به‌سوی نور متجلی از ذات و صفات
حضرت حق، رهنمون شوند و از باده بی‌بدیل ولایت، سیراب و مستمان سازند. در این
صورت اذعان خواهید کرد که آنچه نوشتیم نه حادثه‌ای عجیب و غریب، که تجربه‌ای
فراگیر و عمومی است و همه ما در طول زندگی، بارها و بارها با هشدارها، تحذیرها،
تشویق‌ها و کرامت‌های الهی مواجه می‌شویم اما یا به آن‌ها بی‌توجهیم و یا غافلانه آن‌ها
را فراموش می‌کنیم.

اساس و بنیان این نوشتار برآمده از اشارتی روحانی است که به تنظیم و به رشته
کشیدن بیانات و نوشته‌های امام علی (علیه السلام) با ریسمان توالی تاریخی آن‌ها در مکتوبی بین
دو جلد که نهج البلاغه‌اش می‌خوانیم، می‌پردازد. بنابراین نه شامل تمامی جملاتی است
که از مولا امیرالمؤمنین در آثار دیگر و تحت نام‌های مختلف وجود دارد و نه سعی در

خارج شدن از بستر عمومی نهج البلاغه شریف داشته‌ایم. باشد تا محققین و اندیشمندان آشنا با کلام امام علیه السلام، راه آغاز شده را تا بدان جا که میسر است بپیمایند و بشریت و البته شیعیان را از تلاشهای خود بهره‌مند سازند؛ اما بعد...

کتاب نگارشی نوین به نهج البلاغه از سه فصل مجزا به لحاظ شکلی و به هم پیوسته به لحاظ محتوایی تشکیل گردیده است. در فصل اول کتاب تحت عنوان بررسی‌های تحلیلی به بررسی و تحلیل بیانات و نوشته‌های امیرالمؤمنین علیه السلام از طریق داده‌های آماری در مسائل بنیادین و محتوایی پرداخته شده است. فصل دوم جریان آغاز شده آماری را تحت عنوان بررسی‌های پیرامونی و در زمینه‌های شکلی نهج البلاغه ادامه داده است و بالاخره در فصل سوم به مجموعه منسجمی از بررسی‌های ساختاری در زمینه‌های اسناد و مدارک همچنین روایت و محدثین نهج البلاغه پرداخته می‌شود که در جای خود حاوی اطلاعات ارزشمند و جامعی در زمینه‌های یاد شده می‌باشد. اطلاعاتی که در پاسخگویی به بسیاری از شبهات نقل شده پیرامون اسناد نهج البلاغه مفید و جالب توجه است.

محقق ادیب و دانشمند نهج البلاغه؛ مرحوم سید شریف رضی که درود خداوند بر او باد در مقدمه کتاب ارجحندش می‌فرماید: «خواست من از گردآوری این سخنان، معانی بلند و نکات ارزشمند بوده است نه رعایت نظم و پیوند آن‌ها»^۱ و بدین ترتیب آیندگان را متوجه پراکندگی مطالب نهج البلاغه نموده و تمرکز خود را بر بلاغت امام علیه السلام به وضوح اعلام داشته است.

تلاش حقیر علاوه بر زمانمند و منسجم نمودن نهج البلاغه موجود، مبتنی بر فهم و تفسیر نتایجی است که از کشف این انسجام برمی‌آید. این نکته حقیقتی است که چنانچه متنی از بستر تاریخی‌اش جدا شود، عقیم و ناقص فهمیده می‌شود. به عبارت دیگر وقتی هر خطبه و نامه امام در زمان و مکان واقعی و تاریخی خود قرار گیرد، بسیاری از سوء تعابیر، شبهات، خطاهای تاریخی و تفسیرها و تأویل‌های شخصی و سلیقه‌ای پدید نمی‌آیند. چراکه سیر حوادث و سیره امیرالمؤمنین علیه السلام خود روشنگر معضلات پیش گفته بوده، به جریان شناسی و تبیین صحیح و مستند وقایع و رخدادها می‌انجامند.

بدین ترتیب کلیت نهج البلاغه برای حرکت درست در ورطه‌های گوناگون زندگی (که قابلیت تطبیق با شرایط سیره عملی مولای متقیان را داشته باشند)، معیار و میزانی

۱. نهج البلاغه؛ مرحوم شهیدی، علمی و فرهنگی، ج ۱، تهران ۶۸ ص ۷

عینی و عملی می‌سازد که شیعیان و پیروان حضرتش را گام‌به‌گام در مسیر امام هدایتگر خود قرار می‌دهد. از جمله آثار و نتایج شگرف دیگر این مرتب‌سازی تاریخی می‌توان به موارد زیر اشاره نمود:

- به شیوه‌های مدیریتی و مبانی بسیاری از عزل و نصب‌ها و دلایل وقوع تاریخی آن‌ها وقوف می‌یابیم.

- به فهم پیشینی‌ها و اخبار غیبی امام (علیه السلام) مانند هشدار نسبت به ضربت قریب‌الوقوع ابن ملجم ملعون و مباحث تقدیری آن (خطبه ۶۲) ناآشنا می‌شویم.

- به برطرف شدن شبهات و پاسخگویی به سؤالاتی که تنها به معجزه نظم و توالی تاریخی وقایع به دست آمده‌اند، یاری می‌رساند.

- به هشدارها و نصایح پدرانه امام (علیه السلام) در حوادث گوناگون مانند رویداد قتل عثمان (خ ۱۶۴) پی می‌بریم.

- با انواع لحن و کلام امام قبل و بعد از جریان‌های عمده سیاسی - نظامی آشنا می‌شویم.

- با شیوه‌های برخورد با فرزندان، اصحاب، منافقان، دشمنان، هتاکان و به‌طور کلی مخاطبان امام (علیه السلام) آشنا می‌شویم.

- به شیوه‌های رویارویی و مواجهه با وقایع، حوادث و رویدادها دست می‌یابیم.

- وقتی خطبه‌های ۲۹، ۲۷ و ۱۸۰ را پشت سر هم می‌خوانیم، درخواست و طلب ذره‌ای مردانگی و غیرت را از سوی امام (علیه السلام) در جمع بی‌رمق و انبوه کران و کوران کوفی به عینه می‌بینیم و حس می‌کنیم.

و بالاخره بر دردها و آلام حضرت امیر (علیه السلام) چنان واقف می‌شویم که گویی ناظری هستیم در کنار حضرتش. پس با او سر در چاه کرده، از دشمنی‌ها و خیانت‌ها و جهالت‌های مردم زمانه با حضرت حق نجوا می‌کنیم. آنگاه دیگر فقط یک خواننده ساده نهج‌البلاغه که در پس قرون و اعصار کتابی را از سر بیکاری و بی‌دردی ورق بزنند، نیستیم بلکه همراه با امام لبخند می‌زنیم و اشک می‌ریزیم و درد می‌کشیم و نهایتاً اگر شایستگی‌اش را داشته باشیم ضربت می‌خوریم و در محراب عبادتش با او (اما نه چون او) شهید می‌شویم و شاهد عصر خود.

از سوی دیگر تحقیق حاضر مفتخر به کشف حقایقی است که تاکنون مورد بحث و بررسی قرار نگرفته و یا در هاله‌ای از ابهام پیچیده شده‌اند. حقایقی که در عین نزدیکی، چنان در سایه حوادث و تحلیل‌های مرسوم قرار داشته‌اند که تنها با تاباندن نوری پرفروغ و روشی نو در کشف آن‌ها، قابلیت ظهور یافته‌اند.

همیشه تنهایی امام (علیه السلام) از خلال بیانات ایشان و یا کتب تاریخی مرتبط کشف می‌شد نه آمار و ارقام و همیشه مبدأ و مقصد نبرد امام با ناکثین، قاسطین و مارقین برای برخی مخاطبین آن‌ها مبهم بوده است. درحالی‌که تحقیق حاضر اثبات می‌کند که حتی مسیر و مسافت پیموده شده در صحرای حجاز و شام و عراق (به کیلومتر) واجد اهمیت بوده و اندازه‌گیری آن به‌ویژه به لحاظ سیاسی- نظامی درخور توجه است.

همچنین از طریق سیره عملی امام (علیه السلام) و آنچه محصول آمار دریافتی از محتوای نهج البلاغه است، به شدت تفکر محدود نمودن شخصیت امیرالمؤمنین (علیه السلام) از طریق پرداختن بیش از حد به رشادت‌های جنگی و ذوالفقار خم‌شده^۱ در زیر بار کشتارهای حضرتش را، مورد انتقاد و ارزیابی قرار داده، مخاطب منصف را به قضاوت عادلانه و شبهه افکنان تاریک‌اندیش را به چالش جدی می‌کشانند. از دیگر نکات بررسی شده در این کتاب می‌توان به تبیین و اثبات آماری جایگاه سیاست و نظامی‌گری در اندیشه و سیره امام، افزونی کلیدواژه‌های مفهومی مثبت و ارزش‌های اسلامی نسبت به مفاهیم منفی و ضد ارزش‌ها، اهمیت جنگ صفین و سران آن نسبت به جنگ‌های جمل و نهروان، شهادت نزدیک‌ترین یاران امام (علیه السلام) و نسبت آن با تنهایی امیرالمؤمنین، بررسی کلام و الحان امام و نسبت آن با موقعیت‌های گوناگون و بالاخره اثبات آماری فرصت کوتاه امام در اصلاح معضلات اقتصادی اجتماعی جامعه آن روز اشاره نمود.

همچنین به لحاظ شکلی پروژه فوق‌الذکر اطلاعات کاملی از مختصات انسانی و مکانی جنگ‌های جمل، صفین و نهروان به دست می‌دهد و ما را با تعداد شهدا و کشته‌های طرفین، میزان مسافت پیموده شده در هر نبرد و نتایج حاصله آشنا می‌سازد. از سوی دیگر جداول استنادها و پراکندگی اعلام و «ترین‌ها» مخاطب را با اطلاعاتی عمومی اما ویژه، آشنا می‌سازد. اطلاعاتی که کمتر به شکل کامل و منسجم در منابع مرتبط با نهج البلاغه شریف یافت می‌شود.

در بخش اسناد و روایت به مهم‌ترین شبهات پیرامون مدارک نهج البلاغه و اسناد برخی از خطب و نامه‌های حضرت امیر(علیه السلام) به دیگران پاسخ داده شده و نسبت نویسندگان قرون اول تا دهم هجری با مذاهب تشیع و تسنن به دقت بررسی و ارائه گردیده است.

نهج البلاغه محصول تلاش نویسنده‌ای در کنج خانه و خلوت کتابخانه‌ای نیست که فاقد روح و حیات باشد و خالی از هرگونه جاودانگی! بلکه محصول بی‌بدیل خون و

جهاد و شهادت و سکوت و تنهایی و اندوه امام علی علیه السلام است. نهج البلاغه ششقیه ای است در انتهای غائله نهروان، جهادیه ای است پس از غارت انبار و قاصعه ای است در روزهای آخر عمر شریف امام علیه السلام حضرتش چنان فرصت را غنیمت می‌دانند که در بازگشت از صفین، وصیت اقتصادی می‌نویسند (نامه ۲۴) و در بدرقه ابوذر افشاگری کرده، حکومت و حاکمان غاصب آن را تقبیح می‌کنند (خطبه ۱۳۰)

نهج البلاغه‌ای که ششقیه و جهادیه و قاصعه را خارج از بستر تاریخی‌شان مطرح کند ناخواسته به کلام و سیره امام علی علیه السلام جفا کرده است.

فصل اول این نوشتار شامل: ۲۲ تحلیل، ۱۸ جدول، ۳۵ نمودار و ۷ دیاگرام است. فصل دوم شامل: ۱۶ تحلیل، ۲۲ جدول، ۳۱ نمودار و ۳ نقشه جغرافیایی است و بالاخره فصل سوم شامل: ۱۴ تحلیل، ۱۲ جدول، ۳۰ نمودار و ۱ دیاگرام می‌باشد.

در پایان امیدواریم که خوانندگان گرامی، از نگرش نوین ما به سیره امیرالمؤمنین علیه السلام و نهج البلاغه شریف، توشه‌ای معرفتی کسب کرده، ما را از دعای خیر خود بی‌نصیب نگذارند. همتی که به یمن نظر آن امام همام از سیزدهم رجب ۱۴۳۱ قمری آغاز و در بیست و یکم رمضان ۱۴۳۳ خاتمه یافت. فاصله‌ای از تولد تا شهادت و از کعبه عشق تا محراب رستگاری.

همچنین از همسر و فرزندانم که کاستی‌های طبیعی ناشی از تحقیقات حقیر را با سعه صدر تحمل نموده و تمامی کسانی که به نحوی از انحاء، حقیر را با نظرات، تشویق‌ها و حتی انتقادات خودیاری رسانده‌اند تشکر و قدردانی نموده، آرزوی عزت دنیوی و سعادت اخروی در سایه‌سار ولایت مولا علی علیه السلام را برای ایشان از خداوند متعال مسئلت می‌نمایم.

محمد رضا جواهری حقیقی

بیست و یکم رمضان سال ۱۴۳۲ هجری قمری

بیستم مردادماه سال ۱۳۹۰ هجری شمسی